

УДК 330.1:351.78

І.П. ШУЛЬГА, кандидат економічних наук, професор
Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

Досліджено основні етапи становлення поняття «економічна безпека підприємства» у наукових працях зарубіжних та вітчизняних учених. Запропоновано авторське визначення поняття «економічна безпека підприємства», яке дозволяє розглянути її як систему економічних відносин.

Ключові слова: економічна безпека, комерційна таємниця, захист економічних інтересів, загроза, система економічних відносин.

Вступ. Успішне, повноцінне та ефективне вирішення завдань, що стоять як перед економікою держави, так і окремими господарюючими суб'єктами, багато в чому залежить від результативності їхньої діяльності. Поява значної кількості підприємств різноманітних організаційно-правових форм, що базуються на різних формах власності, різноманітних способів конкурентної боротьби, недосконалість законодавчо-нормативної бази, недосконалість методів державного регулювання, криміналізація фінансової діяльності і багато інших причин поставили господарюючі суб'єкти в умови, коли вони змушені приділяти значну увагу питанням забезпечення своєї економічної безпеки.

У сучасних умовах підприємства самі визначають свою економічну політику, формують портфель замовлень, організують виробництво і збут продукції, відповідають за формування оборотних коштів та погашення зобов'язань. Усе це актуалізує і загострює проблему забезпечення економічної безпеки їх діяльності і потребує створення на підприємстві власної системи безпеки, що не може бути шаблоною. Вона унікальна на кожному підприємстві, оскільки залежить від рівня розвитку і структури виробничого потенціалу, ефективності його використання і спрямованості діяльності, кваліфікації кадрів, виробничої дисципліни, від стану навколиш-

нього середовища, виробничих зв'язків, конкурентного середовища, ризикованості виробництва тощо.

Досить часто забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання зводять до протистояння, захисту від різного роду економічних злочинів (крадіжки, шахрайство, підробки, підпали, несумлінна конкуренція і промислове шпигунство, інформаційна безпека тощо), але це поняття набагато ширше і потребує досконалого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням економічної безпеки присвячено наукові праці зарубіжних та вітчизняних учених, серед яких слід назвати таких, як: Г. Азоєв, О. Ареф'єва, О. Барановський, В. Белов, В. Гавриш, В. Деружинський, В. Забродський, Д. Ковальов, А. Полянський, Е. Соловійов, Т. Сухорукова, А. Шаваєв, В. Ярочкіна.

Проте на сьогодні відсутній єдиний підхід до трактування економічної безпеки суб'єктів господарювання, що підтверджує актуальність теми дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення основних підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства».

Результати. Початкове поняття економічної безпеки, запропоноване на початку 90-х років минулого сторіччя такими авторами, як Г. Азоєв [1], В. Бе-

лов, А. Полянський [2], В. Гавриш [3], В. Деружинський [4] та Е. Соловійов [5], розглядалося як *забезпечення умов збереження комерційної таємниці* та інших секретів підприємства (рис. 1). Забезпечення економічної безпеки розглядалось, насамперед, як захист інформації, чому присвячено багато публікацій, серед яких необхідно назвати праці В. Ярочкіна [6], А. Шаваєва [7] та деяких інших [8–11]. Проблему економічної безпеки підприємства в зазначеному контексті пропонувалося вирішувати, виходячи з передумови, що ступінь надійності всієї системи захисту інформації визначається рівнем безпеки найслабкішої її ланки, якою вважався персонал організації.

Забезпечення економічної безпеки підприємства будувалося у формі двірневої системи захисту інформації:

– перший рівень передбачав збереження секретів засобами служби безпеки підприємства;

– другий – передбачав формування психологічної атмосфери «пильності й відповідальності» персоналу організації за допомогою так званих координаторів, які призначалися з осіб середньої управлінської ланки, що користуються авторитетом серед співробітників.

Визнаючи, що збереження інформації є одним з важливих аспектів економічної безпеки підприємства, необхідно відзначити, що віднесення проблеми економічної безпеки підприємства тільки до захисту комерційної таємниці являє собою занадто спрощений варіант вирішення такої проблеми. Цілком очевидно, що настільки вузьке розуміння економічної безпеки страждає надмірною «економічністю» і не враховує всього спектра впливу зовнішнього середовища як основного джерела загроз для діяльності підприємства.

Різкий спад виробництва наприкінці ХХ ст. в цілому по країні, а головне – зміна економічних функцій держави, що перестала бути основним інвестором і споживачем продукції, змусили набагато ширше подивитися на проблему економічної безпеки підприємств. Відповідно до цього погляду економічна безпека підприємства обумовлена *впливом зовнішнього середовища*, що у ринковій економіці увесь час змінюється, ніколи не залишається стабільним, постійним або незмінним. Саме з позицій впливу зовнішнього середовища, захисту підприємств від його негативного впливу і розглядається зміст категорії «економічна безпека підприємства», у тому числі й

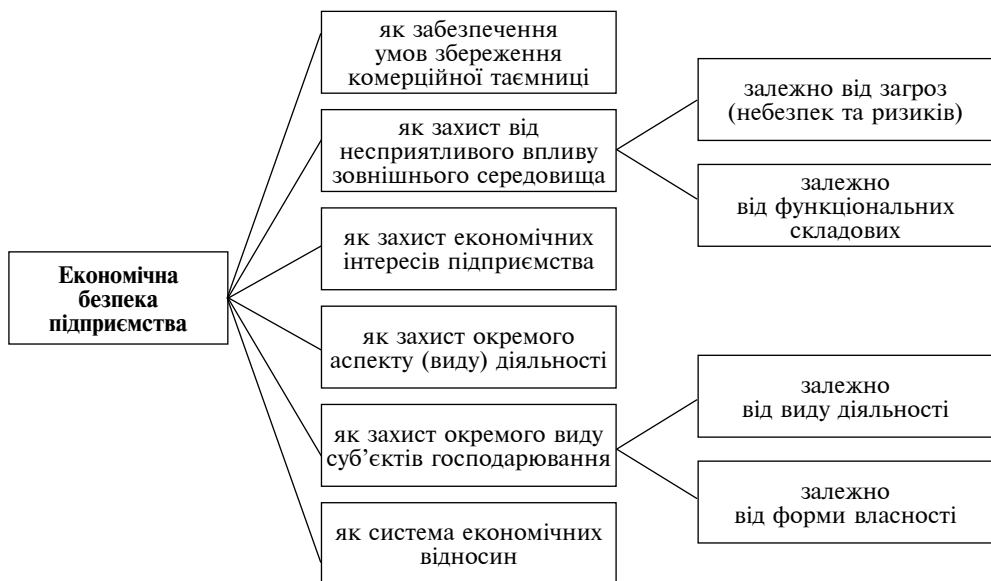


Рис. 1. Класифікація підходів до трактування поняття «економічна безпека підприємства»

у нечисленних поки публікаціях вітчизняних учених-економістів.

При визначенні поняття «економічна безпека» стала переважати думка, що його зміст відображає такий стан підприємства, який забезпечує здатність протистояти несприятливим зовнішнім впливам. У зв'язку з цим економічна безпека підприємства стала розглядатися набагато ширше – як можливість забезпечення його стабільності в різноманітних, у тому числі й у несприятливих, умовах, які виникають у зовнішньому середовищі, незалежно від характеру його впливу на діяльність підприємства, масштабу і характеру внутрішніх змін. Так, Д. Ковальов та Т. Сухорукова визначають поняття «економічна безпека підприємства» як «захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також як здатність швидко усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, які не позначаються негативно на його діяльності» [12, с. 48]. Такої ж точки зору дотримується В. Забродський, який трактує економічну безпеку як «кількісну і якісну характеристику властивостей фірми, що відображає здатність «самовиживання» і розвитку в умовах виникнення зовнішніх та внутрішніх економічних загроз» [13, с. 35]. Відповідно до точки зору В. Забродського, економічна безпека фірми визначається сукупністю факторів, що відображають незалежність, стабільність, можливості зростання, забезпечення економічних інтересів тощо. Аналогічна думка В. Шликова, який розглядає економічну безпеку підприємства як «...стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки або економічних загроз» [14, с. 33]. Слід зазначити, що при підході, запропонованому В. Шликовим [15], до визначення сутності економічної безпеки підприємства втрачається бачення перспектив його розвитку, оскільки це поняття є синонімічним з поняттям адаптації підприємств, із чим навряд чи можна погодитися. Крім того, спроба визначити економічну безпеку підприємства в такому аспекті страждає

механістичністю, тому що створює видимість, що підприємство і загрози його діяльності та існуванню є розрізненими явищами, не пов'язаними між собою за своєю природою. Насправді ж загрози діяльності підприємства виникають у тому ж середовищі, в якому функціонує і саме підприємство.

Розглядаючи сутність поняття «економічна безпека підприємства (організації)», Г. Мінаєв вказує, що під цим терміном доцільно розуміти «захищеність життєво важливих інтересів організації від загроз в економічній сфері» [16, с. 359]. Дотримуючись, по суті, такої точки зору, Т. Соколенко наводить таке трактування терміна: «економічна безпека – це стан, при якому стратегічний потенціал фірми знаходиться поблизу меж адаптивності, а загроза втрати економічної безпеки наростає в міру наближення ступеня адаптивності стратегічного потенціалу до граничної зони. Інакше кажучи, якщо стратегічний потенціал фірми в існуючому вигляді вичерпав можливості пристосування до зростаючої нестабільності зовнішнього середовища у рамках самої місії, то можна говорити про загрозу економічної безпеки фірми. Ця загроза може виявитися у вигляді втрати рівня конкурентного статусу фірми або істотного погіршення фінансового стану фірми, або втрати позитивного іміджу фірми» [17].

Використовуючи слово «загроза» у визначенні економічної безпеки, автори, на жаль, не мають однозначної думки щодо його трактування. Так, В. Тамбовцев поняття «загроза» розглядає як «такі зміни в зовнішньому або внутрішньому середовищі, які приводять до небажаних змін предмета безпеки (підприємства)» [18, с. 4]. На думку Є. Олейникова, загрозу слід розуміти як «найбільш конкретну і безпосередню форму небезпеки або сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку інтересам різних суб'єктів» [19, с. 10]. О. Бандурка, В. Духов, К. Петрова та І. Черв'яков [20, с. 10] розглядають економічну загрозу як потенційну можливість завдання шкоди суб'єктам господарюючої діяльності

з боку окремих факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, тобто поява загрози визначає потенційну можливість економічних втрат для підприємства. Реакція останнього на появу загрози має проявлятися у формуванні передумов для відбиття можливої небезпеки. Під загрозою безпеки підприємству, на думку С. Дубецької [21, с. 157], слід розуміти потенційну чи реальну подію, процес чи явище, яке здатне порушити його стійкість та розвиток чи призвести до припинення його діяльності. Д. Зеркалов під поняттям «загрози економічній безпеці підприємства» розуміє дію дестабілізуючих природних і/або суб'єктивних факторів, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією та порушенням законів і норм, що може спричинити потенційні або реальні втрати для організації [22, с. 272].

Дещо інше розуміння економічної безпеки підприємства, але в рамках впливу зовнішнього середовища, наводить В. Тамбовцев [18], визначаючи її як стан підприємства, при якому ймовірність небажаної зміни якихось якостей, параметрів належного йому майна і впливу на нього зовнішнього середовища невелика (менше певної межі). Залежно від того, взаємозв'язок яких параметрів життєдіяльності підприємства є для нього бажаним, буде змінюватись і конкретне наповнення поняття «небажані зміни». У загальному вигляді до них належать ті, що віддаляють підприємство від його стратегічно запланованого стану. Наведене розуміння економічної безпеки підприємства припускає і практично ґрунтується на визнанні можливості стабільності зовнішнього середовища, із чим не можна погодитися, оскільки саме мінливість зовнішнього середовища слід розглядати як її постійний стан, а його сталість протягом деякого часу – як тимчасовий стан. Крім того, у практичній діяльності підприємств досить важко визначити ймовірність небажаних змін, які ще необхідно чітко сформулювати.

У рамках підходу до економічної безпеки підприємства як стану, що обумовлений впливом зовнішньо-

го середовища, слід зазначити *ресурсно-функціональний підхід* [19]. Автори цього підходу економічну безпеку підприємства розглядають як «стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства у певний час і в майбутньому» [19, с. 38]. Із цією метою Є. Олейников розглядає сукупність процесів, що відбуваються в організації, з усіма їхніми характерними рисами і взаємозв'язками, які становлять єдину родинну групу з погляду їхньої функціональної ролі в забезпеченні економічної безпеки підприємства і, разом узяті, відіграють важливу роль у забезпеченні економічної безпеки підприємства. У ресурсно-функціональному підході як основні напрямки економічної безпеки підприємства розрізняють *сім функціональних складових*: інтелектуально-кадрову, фінансову, техніко-технологічну, політико-правову, екологічну, інформаційну і силову [19, с. 39].

Ретельне вивчення сутності ресурсно-функціонального підходу до розуміння економічної безпеки підприємства дозволяє відзначити його основну перевагу – всеосяжний, комплексний характер, оскільки в рамках цього підходу досліджуються найважливіші фактори, що впливають на стан функціональної складової економічної безпеки підприємства, вивчаються основні процеси, що впливають на її забезпечення, проводиться аналіз розподілу і використання ресурсів підприємства, розглядаються економічні індикатори, що відображають рівень забезпечення функціональної складової економічної безпеки підприємства, і розробляються заходи щодо забезпечення максимально високого рівня функціональної складової економічної безпеки підприємства.

Однак ця перевага ресурсно-функціонального підходу одночасно є і його ж недоліком, оскільки економічна безпека розглядається дуже широко – і в аспекті адаптації до впливу зовнішнього середовища, і в аспекті ресурсної забезпеченості підприємства, і в аспекті якос-

ті реалізації функцій управління, таких як планування, облік і аналіз тощо. При такому широкому підході губиться саме бачення економічної безпеки і, по суті, вона ототожнюється із самою діяльністю підприємства та її ефективністю. Такий висновок підтверджує дане Є. Олейниковим саме визначення економічної безпеки підприємства – «стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів» [19, с. 33].

Крім спроб визначити сутність економічної безпеки підприємства, виходячи з визнання впливу, причому негативного, на його діяльність зовнішнього середовища, існують і інші точки зору щодо розглянутого питання. Так, В. Шликов [23] економічну безпеку підприємства розглядає з погляду мінімізації втрат і збереження контролю над власністю. Як спосіб забезпечення економічної безпеки підприємства пропонується побудова *системи захисту його економічних інтересів*, у якій основна увага приділена питанням боротьби з несумлінною конкуренцією, забезпеченню інформаційної безпеки і правового захисту інтелектуальної власності [24, с. 48]. Слід відзначити неясність і не достатньо повне дослідження такого аспекту забезпечення економічної безпеки підприємства, як боротьба з несумлінною конкуренцією. Зокрема, незрозуміло, яким чином, у яких формах і якими способами підприємство може здійснювати боротьбу з несумлінною конкуренцією. Не применшуючи значення дій підприємств у цій боротьбі, все-таки хотілося б відзначити, що така боротьба належить, швидше за все, до прерогативи державних або регіональних органів управління.

Заслуговує на увагу точка зору В. Шликова [25, с. 62] щодо необхідності *захисту економічних інтересів господарюючих суб'єктів*. У цьому питанні важливим є пошук правильного співвідношення між імовірними втратами при порушенні економічних інтересів підприємства і припустимою величиною витрат для запобігання або мінімізації втрат. Однак наведена точка зору має дещо декларативний характер,

оскільки захист економічних інтересів автором зводиться до захисту інформації, що містить комерційну таємницю, а проблема виявлення граничного значення рівня витрат, що поділяє витрати на ефективні та неефективні, ще до кінця не визначена.

Окремо хотілося б сказати про підходи до економічної безпеки підприємства, які можна назвати вузькофункціональними, тобто такими, які розглядають економічну безпеку підприємства з позиції *окремого аспекту його діяльності*. Так, висловлюється думка, що найважливішим напрямком формування системи економічної безпеки, у тому числі і підприємств, є створення діючого механізму фінансової безпеки. Дослідженням його сутності займалися І.А. Бланк, Р.С. Папехін, Ю.Г. Кім, Т.Б. Кузенко, В.В. Прохорова, Н.В. Сабліна, К.С. Горячева та ін. На наш погляд, особливої уваги заслуговує визначення професора І.А. Бланка, який зазначає, що «фінансова безпека підприємства являє собою кількісно і якісно детермінований рівень його фінансового стану, який забезпечує стабільний захист його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних та потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в нинішньому і перспективному періоді» [26].

Останнім часом серед зарубіжних та вітчизняних науковців набуло поширення визначення сутності економічної безпеки окремих суб'єктів господарювання *залежно від їх професійної діяльності* (банківські установи, компанії з управління активами, страхові компанії, сільськогосподарські підприємства, підприємства молочної галузі тощо), а також *форми власності* (акціонерні товариства, підприємства малого і середнього бізнесу тощо). Так, О.І. Барановський, С.В. Васильчак, О.А. Кириченко, В.В. Коваленко, С.І. Мельник вивчали економічну безпеку комерційних банків, Т.В. Яворська, О.Й. Жаби-

нець – страхових компаній, О.А. Кириченко та Т.В. Сушуловська досліджували економічну безпеку діяльності кредитних спілок.

Питанням економічної безпеки акціонерних товариств присвячено праці таких науковців, як: С.В. Васильчак, О.М. Молодецька, В.Я. Нусінов, Є.М. Палига, М.Я. Рупняк, В.І. Франчук та ін.

Безумовно, розробка вузькофункціональних напрямків забезпечення економічної безпеки підприємства необхідна, оскільки дозволяє провести всебічні і глибокі дослідження обраного аспекту діяльності підприємства і показати конкретні шляхи і способи забезпечення економічної безпеки підприємства в тій або іншій сфері його діяльності. Проте усім вузькофункціональним підходам до забезпечення економічної безпеки підприємства властивий один, але, як видається, дуже серйозний недолік. Автори цих підходів найчастіше виходять із різного розуміння економічної безпеки підприємства. У цьому випадку спроби певним чином об'єднати вузькофункціональні напрямки забезпечення економічної безпеки підприємства заздалегідь приречені на невдачу. Відсутність єдиного розуміння економічної безпеки підприємства може значно знизити результативність вузькофункціонального підходу, тобто просто знецінити його, хоча такий підхід у цілому ряді випадків може принести відчутну користь.

Еволюція поглядів на сутність економічної безпеки суб'єктів господарювання стимулювала виникнення нового, комплексного підходу, який би дозволив вивчати її **як системне поняття**. Так, В.П. Мак-Мак, В.І. Ярочкін, А.І. Пономаренко, С.О. Грунін, В.І. Франчук та Ю.Г. Кім розглядають економічну безпеку як систему, яка передбачає застосування різних важелів для протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам з метою захисту корпоративних економічних інтересів і створення безпечних умов для розвитку підприємства [27]. Проте у своїх визначеннях роблять акцент лише на взаємопов'язаних елементах, що вхо-

дять до складу цієї системи, а не наголошують на їх взаємозв'язку.

Висновок. Аналіз розглянутих підходів до проблеми економічної безпеки підприємства дозволяє зробити такі висновки:

1. На сучасному етапі розвитку економічних відносин суб'єктів господарювання, вивчення їх економічної безпеки повинно мати комплексний характер та бути індивідуальним для кожного окремого суб'єкта, при цьому саме розуміння економічної безпеки повинно бути однозначним.

2. Виходячи з результатів проведеного дослідження, було запропоновано авторський підхід до трактування поняття «*економічна безпека*», під яким пропонуємо розуміти *сукупність економічних відносин, пов'язаних з управлінням діяльністю суб'єкта господарювання шляхом мінімізації впливу внутрішніх і зовнішніх загроз та досягнення поставлених стратегічних цілей*.

Список використаної літератури

1. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия, практика / Г.Л. Азоев. – М., 1996. – 208 с.
2. Белов В. Правовая охрана конфиденциальности коммерческой тайны / В. Белов, А. Полянский // Право и экономика. – 1993. – № 13–14. – С. 12–21; № 15–16. – С. 8–27.
3. Гавриш В.А. Практическое пособие по защите коммерческой тайны / В.А. Гавриш. – Симферополь, 1994. – 153 с.
4. Деружинский В.А. Основы коммерческой тайны: практическое пособие для предпринимателя / В.А. Деружинский, В.В. Деружинский. – Минск, 1994. – 214 с.
5. Соловьев Э. Коммерческая тайна и ее защита / Э. Соловьев. – М., 1995. – 112 с.
6. Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы / В.И. Ярочкин. – М., 1997. – 185 с.
7. Шаваев А.Г. Концептуальные основы обеспечения безопасности негосударственных объектов экономики / А.Г. Шаваев. – М., 1994. – 281 с.

8. Барсуков В.С. Обеспечение информационной безопасности / В.С. Барсуков. — М., 1996. — 271 с.
9. Батурин Ю.М. Компьютерная преступность и компьютерная безопасность / Ю.М. Батурин, А.М. Жоздишевский. — М., 1999. — 297 с.
10. Василевский И.В. Найти и обезвредить. Техника защиты информации / И.В. Василевский // Система безопасности. — 1995. — № 6. — С. 11–15.
11. Василец В.И. Методические основы обеспечения конфиденциальности производственной и коммерческой деятельности акционерного общества / В.И. Василец, В.Н. Голованов // Вопросы защиты информации. — 1994. — № 1. — С. 5–11.
12. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. — 1998. — № 10. — С. 48–51.
13. Забродский В. Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы / В. Забродский, Н. Капустин // Бизнес-информ. — 1999. — № 15–16. — С. 35–37.
14. Шлыков В.В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия / В.В. Шлыков. — СПб., 1999. — 138 с.
15. Иванов А. Экономическая безопасность предприятия / А. Иванов, В. Шлыков. — М., 1995. — 265 с.
16. Минаев Г.А. Безопасность организации: учеб. пособие / Г.А. Минаев. — М.: Логос, 2008. — 368 с.
17. Соколенко Т.М. Економічна безпека підприємства в умовах транзитивної економіки / Т.М. Соколенко // П'ята Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Науковий потенціал України 2009» // <http://intkonf.org/kand-ped-n-sokolenko-tm-ekonomichna-bezpeka-pidприємства-v-umovah-tranzitivnoyi-ekonomiki>
18. Тамбовцев В.Л. Объекты экономической безопасности России / В.Л. Тамбовцев // Вопросы экономики. — 1994. — № 12. — С. 45–54.
19. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е.А. Олейникова. — М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. — 288 с.
20. Бандурка О.М. Основи економічної безпеки: підручник / О.М. Бандурка, В.Є. Духов, К.Я. Петрова, І.М. Червяков. — Харків: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. — 236 с.
21. Дубецька С.П. Економічна безпека підприємств України / С.П. Дубецька // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: зб. матеріалів науково-практичної конференції, Київ, 16–17 травня 2001 р. / редкол.: І.І. Тимошенко (голова) та ін. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. — С. 146–171.
22. Зеркалов Д.В. Безпека комерційної діяльності: у 2 кн. Кн. 2: Захист. Довідник / Д.В. Зеркалов. — К.: Основа, 2006. — 800 с.
23. Шлыков В. Экономическая безопасность предприятия (во что обходится хозяйствующим субъектам защиты собственности и способы минимизации возможных потерь) / В. Шлыков // РИСК. — 1997. — № 6. — С. 61–63.
24. Шлыков В.В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия / В.В. Шлыков. — СПб., 1999. — 138 с.
25. Шлыков В.В. Экономическая безопасность предприятия (факторы влияния, анализ необходимости) / В.В. Шлыков // Машиностроитель. — 1995. — № 1. — С. 31–34.
26. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью / И.А. Бланк. — К.: Ника-центр, Эльга, 2004. — 784 с.
27. Франчук В.І. Теоретична модель системи забезпечення економічної безпеки акціонерних підприємств / В.І. Франчук // Науковий вісник НЛТУ України. — 2010. — Вип. 8(20). — С. 155–162 // http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlntu/20_8/155_Franczuk_20_8.pdf

Исследованы основные этапы становления понятия «экономическая безопасность предприятия» в научных трудах зарубежных и отечественных ученых. Предложено авторское определение понятия «экономическая безопасность предприятия», которое позволяет рассмотреть её как систему экономических отношений.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, коммерческая тайна, защита экономических интересов, угроза, система экономических отношений.*

Investigational the basic stages of becoming of concept «economic security of enterprise» in scientific labours of foreign and domestic scientists. Author determination is offered «economic security of enterprise» which allows considering him as a system of economic relations.

Key words: *economic security, trade secret, protection of economic interests, threats, economic relations.*

Надійшло до редакції 20.09.2010